

HARRY VAN DALEN

Hoogleraar economie Tilburg University en onderzoeker Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW)

KÈNE HENKENS

Hoogleraar pensioensociologie Universiteit van Amsterdam en onderzoeker Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW)

Dubben over keuzevrijheid in pensioen-zaken

Tijdens de nationale pensioendialoog mocht iedereen zijn zegje doen, maar hoe betrouwbaar zijn die meningen? De wensen en meningen over keuzevrijheid in pensioenzaken moet men met de nodige voorzichtigheid betrachten. Toekomstige pensioenstelsels kunnen beter afgestemd worden op hoe de deelnemer is en niet zoals deze zogenaamd behoort te zijn.

'Door afschaffing van de verplichtstelling krijgen deelnemers de gelegenheid om hun ontevredenheid om te zetten in een afstraffing van hun huidige pensioenfonds.'

‘Economen met een meer psychologische inslag hebben een berg aan bewijzen geleverd dat keuzevrijheid met gebreken komt.’

Keuzevrijheid. Het is een belangrijk adagium van economen. Introduceer de vrijheid om te kiezen en alles komt goed. Wie zelf mag kiezen kan beter zijn wensen verwezenlijken, het houdt aanbieders scherp en het mooiste van alles het is voor de economie als geheel ook nog het beste. Je eigen gewin najagen mag dan als een ondeugd worden gezien, voor het algemeen belang is het een deugd. Op papier althans, want inmiddels hebben economen met een meer psychologische inslag een berg aan bewijzen opgeleverd dat keuzevrijheid met gebreken komt. Dat probleem doet zich in het bijzonder voor bij wat economen noemen ‘ervaringsgoederen’: je koopt een goed of een dienst en pas na verloop van tijd, als de garantietermijn al lang en breed verlopen is, kom je er achter wat dat product nu echt waard is. Kopers van beleggingshypotheken weten inmiddels maar al te goed dat zo’n product niet hetzelfde is als de aankoop van een bakje boter. En omgekeerd, verzekeringsmaatschappijen weten dat met de verkoop van woekerpolissen zij voorlopig niet op veel krediet van burgers hoeven te rekenen.¹ Vertrouwen in en reputaties van aanbieders spelen een grote rol bij de aankoop van ervaringsgoederen. De laatste jaren hoor je steeds meer geluiden om de pensioendeelnemer meer keuzevrijheid te gunnen in pensioenzaken. En een pensioen is bij uitstek een ervaringsgoed. Je betaalt jaren premie in de verwachting van een goed pensioen, maar pas na tientallen jaren komt men er achter wat die kwaliteit nu echt voorstelt en vallen keuzes niet meer te corrigeren. In Nederland is het aanvullend pensioenproduct geen product dat op een markt verhandeld wordt aangezien werknemers verplicht

zijn om bij het pensioenfonds van hun werkgever pensioenrechten op te bouwen. Dit maakt de vertrouwensvraag wellicht nog groter omdat men een fonds opgedrongen krijgt. Wie vrijwillig een contract aangaat kan zichzelf een deel van de schuld geven, maar bij een opgedrongen keuze zal de ontevredenheid over een slecht presterend fonds alleen maar groter zijn. Maar ook over die verplichtstelling wordt de laatste jaren druk gesproken. Is die verplichtstelling niet iets van de verzuilde jaren vijftig en zestig toen bakkers nog solidair waren met bakkers en apothekers met apothekers? En moet ook hier niet keuzevrijheid geïntroduceerd worden?

In gesprek met de pensioendeelnemer

Nederland staat op een tweesprong. Moet het oude vertrouwde systeem, dat op zoveel waardering in internationale pensioenkringen kan rekenen, behouden blijven of moet het radicaal op de schop omdat de maatschappij ook radicaal anders is geworden? En dan ontstaat de onenigheid. Het gebrek aan consensus is zo groot dat staatssecretaris Klijnsma het ook niet meer weet en haar oor te luister legt bij het grote publiek. Als die mening richtinggevend is dan wil het grote publiek van alles. Van de ondervraagde Nederlanders wil 60 procent kiezen met welk risico wordt belegd in hun pensioenfonds, 58 procent wil kiezen hoeveel premie maandelijks wordt betaald, en 45 procent wil de mogelijkheid hebben om uit de pensioenregeling te stappen en zelf over het pensioengeld beschikken. Luisteren is altijd goed, zou men zeggen. Maar het vereist toch enig gezond verstand om dergelijke wensen te interpreteren. Geloof je dit soort cijfers? Of anders gesteld: wat wil de pensioendeelnemer nu echt?

Keuzevrijheid op de snijtafel

Om de discussie over keuzevrijheid te verdiepen hebben wij het begrip keuzevrijheid tegen het licht gehouden en gezien wie daar behoefte aan heeft. Een probleem bij het vragen naar keuzevrijheid is dat het begrip vrijheid een sterke positieve connotatie heeft. Wie naar vrijheid vraagt kan derhalve naar verwachting al snel op veel steun rekenen. Vrijheid is een groot goed en moet altijd worden beschermd. De kunst van het vragen is uiteraard om hier waakzaam voor te zijn. In juni 2014 is een serie vragen voorgelegd aan het CentERpanel, een panel dat een afspiegeling is van de Nederlandse bevolking. Van de 3.035 panelleden van 16 jaar en ouder hebben 2.103 respondenten de vragenlijst volledig ingevuld (responspercentage 69%). Voor dit onderzoek hebben wij uitsluitend gekeken naar respondenten die verbonden zijn aan een pensioenfonds. Om een gebalanceerd oordeel over het belang van keuzevrijheid te krijgen hebben we ervoor gekozen om ook de mening te peilen van deelnemers die het belangrijk vinden dat ze geen keuze hebben omdat zaken op het niveau van het pensioenfonds worden geregeld. De keuzevrijheid wordt derhalve op een alternatieve wijze gepeild. Daarbij hebben we de volgende aanpak gevolgd. De totale groep van pensioenfondsdeelnemers is op willekeurige wijze opgesplitst in twee groepen. De ene groep deelnemers is uitsluitend gevraagd zijn oordeel uit te spreken of men voor verschillende onderdelen van het pensioencontract *keuzevrijheid* belangrijk vindt of niet. De andere groep werd de alternatieve vraag voorgelegd in hoeverre men het belangrijk vindt dat er veel pensioenzaken *automatisch geregeld* worden door het pensioenfonds. Beide groepen moesten derhalve oordelen over in beginsel dezelfde onderdelen van het pensioencontract met dit

‘De valkuil van keuzevrijheid is dat het op een recht lijkt waar geen prijskaartje aan hangt.’

verschil dat men onafhankelijk van elkaar de wenselijkheid van keuzevrijheid dan wel het ontbreken van keuzevrijheid moest beoordelen. De onderdelen van het pensioencontract hadden onder meer betrekking op²:

- hoeveel van het loon wordt ingelegd voor het pensioen,
- de mogelijkheid om pensioengeld eerder voor andere doelen dan pensioen op te nemen;
- de aansluiting bij een pensioenfonds;
- de samenstelling van het pensioenpakket (dus of oudedagspensioen, arbeidsongeschiktheidspensioen of nabestaandenpensioen deel uitmaakt van pakket); en
- het risico waarmee wordt belegd.

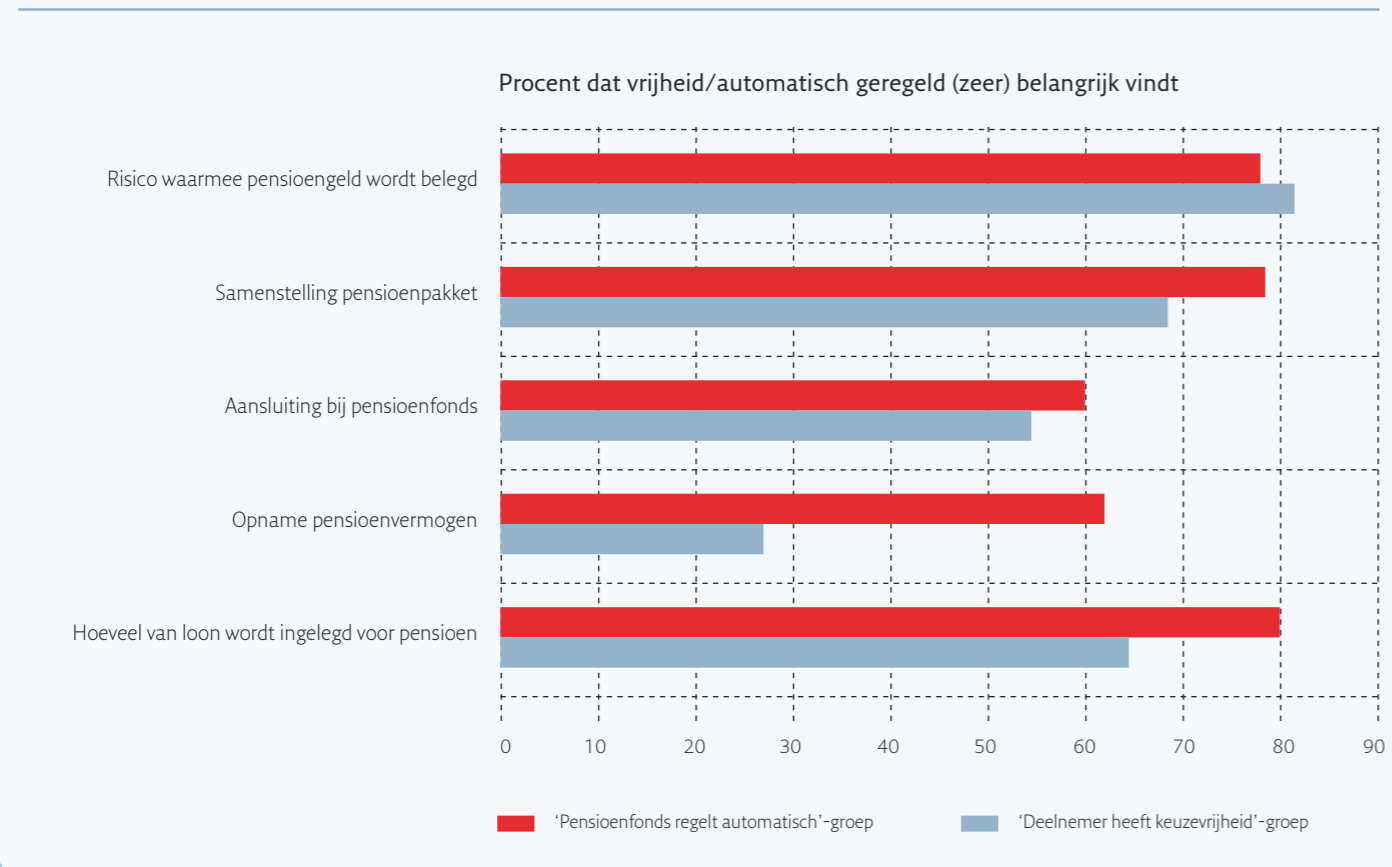
Keuzevrijheid of uitbesteden van keuzes?

Het verrassende van het bevragen van keuzevrijheid op deze manier is dat men paradoxale uitkomsten verkrijgt. In figuur 1 zijn de percentages voor de twee groepen pensioendeelnemers bij elkaar gebracht: zij die keuzevrijheid (zeer) belangrijk vinden als ook de groep die het (zeer) belangrijk vindt dat zaken automatisch door het pensioenfonds geregeld worden.

Zo vindt bijvoorbeeld 82 procent van de ene groep deelnemers het belangrijk om de vrijheid hebben om te bepalen moet hoeveel risico de premies belegd worden, en tegelijkertijd wil 79 procent van de andere groep dat dit automatisch door hun pensioenfonds wordt bepaald.

1. H.P. van Dalen en K. Henkens, 2015, De dubbelhartige pensioendeelnemer, Netspar NEA-paper no. 58, Tilburg.
2. Voor een volledig overzicht van de vragen zie: H.P. van Dalen en K. Henkens, 2014, Goedkope praatjes over keuzevrijheid in pensioen, *Me Justice*, 6 november 2014.

FIGUUR 1: MENING VAN PENSOENDEELNEMER OVER BELANG VAN KEUZEVRIJHEID, RESPECTIEVELIJK DAT ZAKEN AUTOMATISCH GEREGLD WORDEN DOOR EIGEN PENSOENFONDS
BRON: NIDI (2014), PENSOENVERTROUWEN

Over het geheel van deze vragen lijkt de discrepantie tussen de antwoorden in de twee groepen het geringst ten aanzien van het eerder opnemen van opgespaarde pensioengelden. Uiteraard vragen dergelijke tegenstrijdige uitkomsten om een antwoord. Een deel van het antwoord zou men kunnen zoeken in het gegeven dat keuzevrijheid ook een intrinsieke waarde kan bezitten, d.w.z. vrijheid is een doel op zich dat gewaardeerd wordt. Dat hoeft dus niet te betekenen dat men van die vrijheid gebruik wil maken. In de Westerse wereld heeft men bijvoorbeeld de vrijheid om te emigreren, maar dat betekent nog niet dat men van dat recht gebruik moet maken. En het lijkt erop dat de vrijheid die in dit onderzoek gevraagd wordt eenzelfde dimensie aansnijdt. Men zou het wellicht hogelijk waarderen dat men in principe zijn eigen pensioenbijdrage zou mogen bepalen of de mate van risico in het beleggingsbeleid, maar dat betekent nog niet dat men deze vrijheid wil uitoefenen. Zoals PGGM-bestuurder Else Bos onlangs ook wees op de schaduwzijde van keuzevrijheid: “[H]et mogelijk maken van

keuzevrijheid kost veel geld. Je moet de keuzes administreren, de effecten uitwerken, de mensen bij hun keuze begeleiden. Als mensen die keuzemogelijkheid niet gebruiken, is dat geen verbetering.”³

Opheffen verplichtstelling

Om het inzicht in ‘gewenste’ keuzevrijheid nog wat verdiepen hebben wij de pensioendeelnemers (van 65 jaar en jonger) de keus voorgelegd om hun pensioenfonds te verlaten en over te stappen naar een ander pensioenfonds dan wel hun geld over te hevelen naar een bank of een verzekeraar. Gesteld voor de keuze besluit ongeveer 1 op de 4 deelnemers dit te doen. Het uitstappen uit het pensioenfonds is echter vooral geboren uit onvrede en niet zozeer uit vertrouwen in alternatieve aanbieders. Met andere woorden, indien keuzevrijheid wordt geboden op een van de belangrijkste elementen van het Nederlandse pensioenstelsel dan valt

het te betwijfelen of dit de ontevreden deelnemers helpt. Op z'n hoogst maakt de geboden keuzevrijheid het de deelnemers mogelijk om hun boosheid om te zetten in een afstraffing van hun huidige pensioenfonds. Dat men hiervoor terecht komt bij een uitvoerder waar men zelf twijfels bij heeft wordt duidelijk op de koop toe genomen. Zo is het beeld dat pensioendeelnemers hebben van verzekeraars en banken is dat dit partijen zijn die oneerlijk zijn en vooral voor hun eigen belang gaan en niet dat van hun klanten.

Conclusies

De waarde van dit soort onderzoek is dat het laat zien dat het bevragen van keuzevrijheid een fragiele kwestie is en dat de gewenste keuzevrijheid op het terrein van pensioenen met de nodige terughoudendheid moet worden betracht. De valkuil van keuzevrijheid is dat het op een recht lijkt waar geen prijskaartje aan hangt. Voor zowel het pensioenfonds als de deelnemer zijn er wel degelijk kosten, waarbij de kosten voor de deelnemer nog het belangrijkste zijn. De fouten en teleurstellingen die zich hier voordoen zijn op tal van andere plaatsen te boek gesteld.⁴ Waar het op neer komt is dat de consequenties van keuzes voor de meeste deelnemers eenvoudigweg niet te overzien zijn. Het bieden van keuzevrijheid biedt in theorie het gedroomde maatwerk, in de praktijk zal het leiden tot ofwel uitstel van keuzes, dan wel overmoed. De economen Thaler en Sunstein⁵ bouwen op grond van dit simpele inzicht voort en laten zien hoe beleid hier op kan inspelen door te concentreren op ‘biases’ in gedrag en deze te corrigeren. Via hints, duwtjes of ‘nudges’ kan men als overheid of collectieve instantie het keuzeproces stimuleren ten bate van de burger. Echter geheel vrijlaten van die keuze is vragen om moeilijkheden. Hoewel Thaler en Sunstein dit een libertair-paternalistisch model noemen, ligt het gevaar altijd op de loer dat dit in ouderwets paternalisme ontaardt. De beleidsmaker is immers verworpen tot een keuze-architect die met alle goede bedoelingen probeert mensen te sturen in de richting van optimale uitkomsten. Maar ook beslissers op een hoger niveau kunnen net zo goed ten prooi vallen aan dezelfde beperkingen die burgers bezitten.⁶ Het alternatief is om de pensioenvoorziening in handen te geven van de markt. Maar het nadeel hier is dat deelnemers een fundamenteel wantrouwen heeft richting private partijen. Private marktpartijen weten als geen ander hoe het spelen met de beperkingen en zwakheden van de mens een aardig ‘business model’ oplevert.⁷ Intuïtief voelt de deelnemer heel goed aan dat het vertrouwen in een pensioenuitvoerder ook stoelt op de afwezigheid van een

‘Keuzevrijheid is een vloek voor de beperkt rationele deelnemer en een zegen voor zij die de last van keuzes wel kunnen dragen.’

winstmotief. De enige zinnige uitweg voor deelnemers die hun beperkingen kennen is om keuzes rond pensioen uit te besteden aan instanties die men vertrouwt. In het huidige landschap zijn dat in hoge mate de pensioenfondsen en niet private partijen als banken of verzekeraars. Dat concurrentievoordeel neemt niet weg dat ook pensioenfondsen zich verantwoordelijk moeten gedragen en het vertrouwen van hun deelnemers niet moeten beschamen. Kortom, de gewenste keuzevrijheid op het terrein van pensioenen moet met de nodige terughoudendheid worden betracht. Keuzevrijheid is immers een vloek voor de beperkt rationele deelnemer en een zegen voor zij die de last van keuzes wel kunnen dragen. En wie doordringt tot de harde kern van ‘pensioenvaardigen’ die met een zekere graagte gebruik maken van hun keuzevrijheid zal ontdekken dat deze groep wel erg klein is.

3. Elsevier, 28 juli 2014.
4. Zie S. Benartzi, en R.H Thaler. 2007. “Heuristics and biases in retirement savings behavior.” *Journal of Economic Perspectives*: 81-104.
5. R.H. Thaler en C.R. Sunstein. 2008. *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*: Yale University Press.
6. H.P. van Dalen, K. Henkens, K. Koedijk en A. Slager. 2012. “Decision making by pension fund trustees in the face of demographic and economic shocks: a vignette study.” *Journal of Pension Economics & Finance* 11:183-201.
7. Zie ook H. Prast, 2013, Rationeel beleid voor irrationele mensen, NEA paper no. 48, Netspar, Tilburg.